

SPLITSKA ZAGORA U HRVATSKOME NARODNOM PREPORODU

STIJEPO OBAD
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 949.713"18":323.1(497.18)
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

Primljeno 1989-03-24
Received

Splitska zagora spada u najnerazvijenija područja Dalmatinske zagore u devetnaestom stoljeću kako u gospodarskom tako i u društvenom i kulturnom pogledu. Za francuske uprave ovdje se formira općinska zajednica sa sjedištem u Muću Donjem. To je izrazito ruralna sredina s tradicionalnim načinom rada i življenja na zemlji koju seljaci za francuske uprave dobivaju u posjed, ali je tijekom devetnaestog stoljeća postupno gube zaduživanjem kod gradskih i seoskih lihvara. Kao i u ostaloj Dalmatinskoj zagori i ovdje se formirala pučka inteligencija seljačkog društva koja se godine 1848. izjasnila za političku integraciju Dalmacije sa sjevernim hrvatskim zemljama.

Za preporodnog pokreta, šezdesetih i sedamdesetih godina, etnička svijest pučke inteligencije u Splitskoj zagori lakše se i brže transformirala u hrvatsku nacionalnu svijest nego kod političkih istomišljenika u primorju i na otocima koji su zbog specifičnih razloga morali prijeći prijelaznu jugoslavensku fazu. Narodna stranka u Dalmaciji u pučkoj inteligenciji ovoga kraja imala je čvrsti oslonac i snagu što se očitovala u sastavu općinske uprave i vijeća, političkoj opredijeljenosti načelnika, koji je uvijek bio narodnjak, općinskim i saborskim izborima, podršci narodnjačkim prvacima i uporabi hrvatskog jezika ne toliko u općinskoj administraciji koliko u nastavi u mjesnoj osnovnoj školi. U tome se očituju skromni počeci nacionalne i političke integracije u ovom kraju.

Da bi se bolje shvatio proces nacionalne integracije u ovom kraju potrebno je uvodno nešto reći o gospodarskim i društvenim specifičnostima u seljačkom društvu Dalmatinske zagore koje je Splitska zagora sastavni dio.

Naime još u ranom devetnaestom stoljeću, za francuske uprave, došlo je do promjena u posjedovnim odnosima Dalmatinske zagore, Makarskoga primorja i područja Neretve. U tom dijelu kontinentalne Dalmacije ukinut je takozvani Grimanijev zakon iz godine 1756, po kojem dalmatinski krajišnik, vojnik, na državnoj zemlji¹ postaje ekonomski slobodan, naime dolazi u posjed zemlje uz obvezu da državi plaća porez. To se odnosilo na takozvano seljačko društvo Dalmatinske zagore, pa prema tome i Splitske zagore, Makarskoga primorja i područja Neretve koje je poslije oslobođenja od osmanlijske vlasti integrirano primorskoj i otočkoj Dalmaciji u kojemu je mletačka uprava zavela takozvani krajiški sustav. U gradskom društvu Dal-

¹ Š. Peričić, »Vojna krajina u Dalmaciji«, *Vojna krajina*, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber i Odjel za hrvatsku povijest Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 1984, 199-204; N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869.* (Monografija 11), Zagreb, Odjel za hrvatsku povijest Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 1980, 23-31 i 35-37.

macije, to jest u primorju i otocima, ostali su i dalje kolonatski zemljišni odnosi, gdje je težak i dalje ostao dvostruko opterećen, prema zemljišnom vlasniku i državi. Tako se je s ove strane Kozjaka i Mosora formirao gradski tip društva, a s one druge seljačko društvo. Dakle, tijekom prve polovice devetnaestoga stoljeća u Splitskoj zagori se razvijao drugi društveni poredak, različit od onoga u okolici Splita. Međutim ovdje se radi o stanovništvu iste etničke pripadnosti koje živi u dva tipa društva a dijeli ga socijalna granica. Oligarhijski sloj u Splitu i Trogiru, koji ima gospodarsku i političku moć, gleda na Zagorce s prezirom i potejenjivanjem. Zagorce su za njih vlasli (moralci), na nižem stupnju gospodarskoga, društvenog i kulturnog razvoja.²

U novim političkim prilikama za francuske uprave dolazi do promjena u strukturi uprave i sudstva. Naime ukidaju se ustanove staroga društva i osnivaju nove, primjerice općine. Kako u ostaloj Dalmaciji tako i na području između Kozjaka i Mosora formirana je nova upravna jedinica – općina sa sjedištem u Muću Donjem,³ koja je godine 1813. imala četiri tisuće tristo osamdeset stanovnika. Mućka općina za francuske upave nalazila se u okviru kotara Sinj i okružja Split, poput ostalih novoutemeljenih seoskih općina Bajagić, Ugljane, Klis, Bosoljina, Lečevica, Bristvica i druge.⁴ Na početku francuske uprave s obje strane Kozjaka došlo je do društvenoga previranja⁵ koje je dobilo socijalno i političko obilježje te se vlasti trude da zavedu red i mir na ovom i ostalom dalmatinskom području.

Političkim zaokretom koncem godine 1813. Dalmacija dolazi pod austrijsku upravu po drugi put. Nova vlast je prihvatila novonastale promjene u posjedovnim odnosima ali je ostavila seljaka u Zagori da se zadužuje kod lihvara, te tako nemoćan i nezaštićen od vlasti postupno se pretvara u dužnika, gubeći zemlju u korist vjerovnika. Zbog čestih suša, nerodica i gladi seljaci nisu bili u mogućnosti redovito plaćati porez, osobito u Zagori, te su ga porezne vlasti znale naplaćivati administrativnim putem. Na krševitoj i oskudnoj zemlji seljak je živio dosta siromašno, u skromnim nastambama zidanim u suhozidu ili kreču, pokrivenim kamenim pločama, slamom, rjeđe crijepom, pa je nerijetko prebivao pod istim krovom sa stokom. Razmjena dobara za Sinjem i Splitom bila je dosta skromna. Za rodnih godina višak ratarskih i stočarskih proizvoda prodavao se na splitskim i sinjskim tržnicama i pazarima.

² M. Slade – Šilović, »Trogirska zagora u narodnom preporodu«, *Mogućnosti*, 9-10, Split 1987, 772-792; Isti, »Bilješke o hrvatskom narodnom preporodu u Trogiru«, *Mogućnosti*, 10-11, Split 1980 1168-1184; S. Obad, »Hrvatski narodni preporod u Splitu«, *Hrvatski narodni preporod u Splitu, Split, Logos, 1985, 7-19 s odnosnim bilješkama*.

³ V. Lago, *Memorie sulla Dalmazia*, vol. I, Venezia 1869, XXXV. (U daljem tekstu: Muć.)

⁴ Isto.

⁵ V. Kapitanović, »Nemiri u srednjoj Dalmaciji 1806-1809«. *Kačić*, 6, Split 1974, 71-89.

Stanje stanovništva u općini Muć godine 1830.⁶

Selo	Kuća	Obitelji	Katolika	Pravoslavnih	Ukupno
Broćanac	80	48	177	133	310
Prugovo	81	50	275	—	275
Gizdavac	35	30	202	—	202
Neorić	190	92	524	—	524
Sutina	50	28	162	46	208
Muč Gornji	68	58	357	—	357
Muč Donji	114	112	2493	—	2493
Postinje Gornje	35	33	186	—	186
Postinje Donje	6	35	265	—	265
Ramljane	88	56	381	—	381
Crivac	110	60	338	—	338
Pribude	52	31	218	—	218
Bračević	120	50	275	—	275
Milesine	95	31	132	—	132
Ogorje Donje	86	41	247	—	247
Ogorje Gornje	68	52	236	—	367
	1278	807	6468	179	—

U usporedbi s godinom 1813,⁷ kada je na području ove općine živjelo 4380 stanovnika, dvadeset sedam godina kasnije (1830) broj se je popeo na 6647 ili dvije tisuće dvjesto šezdeset sedam stanovnika više. Do povećanja stanovnika je došlo prirodnom prirastom, budući da u ovoj općini nema naselja gradskoga tipa. Svakako da bi broj žitelja bio veći da je smrtnost manja, osobito djece, jer nije bilo gotovo nikakve zdravstvene zaštite. U većini scoskih naselja znatno je više kuća nego obitelji, dok je u Postinjama Donjim obratno. Što je tome uzrok, za sada je nemoguće točno odgovoriti dok se ne izvrše detaljna istraživanja pregledom matičnih knjiga, ali i drugih izvora. Gustoća stanovništva nije velika i neujednačena je ovisno o prirodni tla, oskudnosti života, nehigijenskim prilikama, bolesti, a s tim u vezi i povećanoj smrtnosti, osobito dojenčadi. Po vjerskom sastavu apsolutna većina je katoličke vjere, dok u selima Broćancu i Sutini uz katoličku većinu žive i pravoslavni. Stanovništvo se bavi poljodjelstvom, osobito ratarstvom te stočarstvom,⁸ sitnom i krupnom stokom, ali jedva podmiruju potrebe u ishrani, osobito u kruhu, napose za nerodnih godina.

Udaljeni od prometnica i gradskih središta prosvjetni i kulturni život je na niskoj razini. Stanovništvo je gotovo potpuno nepismeno. Prva osnovna škola u ovom kraju javlja se godine 1845. u Muću Donjem, u sjedištu općine.

⁶ Historijski arhiv Zadar, Razni Spisi Namjesništva, 21, VIII/9, 1831, Prospetto... 8.

⁷ V. Lago, nav. dj., XXXV.

⁸ Isto.

To je niža dvorazredna muška osnovna škola koju je vodio mjesni župnik Pavao Britvić Batina.⁹ Zbog siromašna stanja roditelja rijetki učenici su mogli nastaviti školovanje i to isključivo u franjevačkim učilištima Provincije Presvetog Otkupitelja sa sjedištem u Sinju. Nakon završetka bogoslovije ponovo bi se vraćali u seoske župe Zagore, Makarskoga primorja i Neretve otkuda su i potjecali, osobito poslije pohrvačenja sinjske gimnazije godine 1854. Tako će franjevačko i dijelom dijecezansko svećenstvo dugo ostati vodeća inteligencija u seljačkom društvu Dalmatinske zagore, pa prema tome i u Splitskoj zagori. To župsko svećenstvo pratilo je seljake od rođenja do smrti, savjetovalo ih u radu, liječilo u bolestima, pomagalo u komunikaciji s upravnim i sudskim vlastima i tome slično. Seosko svećenstvo s imućnijim seoskim gazdama, trgovcima i rodoljubivim općinskim službenicima čine takozvanu pučku inteligenciju gornjeg sloja seljačkoga društva Zagore. U društvenom pogledu ono se izdiglo iznad seljačke osnove, koju je bila siromašna i neprosvijecena, i s njom ostala čvrsto povezana, bliže i jače nego što je to bilo dijecezansko svećenstvo u primorskim i otočkim župama gradskoga društva.

Splitska zagora, uz trogirsku, spada među najzaostaliji dio Srednje dalmatinske zagore, pokriveno seoskim naseljima među kojima se nijedno nije uzdiglo na razinu gradića između Drniša i Sinja. Općinsko središte Muć Donji najveće je po broju stanovnika i obitelji, ali ne i kuća. Pored općine tu je i Teritorijalna straža ili Pokretna kolona koja je čuvala red i mir u tom kraju, koji bi se narušavao zbog međusobnih svada seljaka, krađa i hajdučije. Uz njih je dvorazredna osnovna škola i župni ured. Sudske parnice su se održavale u Kotarskom sudu u Splitu. Zavođenje novačenja, u sredini stoljeća, neredovito plaćanje poreza dovest će do neposlušna i odmetanja, nasilja i pljački imućnijih domova te su svjetovne i crkvene vlasti nastojale da smire nezadovoljnike.

Koliko je dosada poznato preporodna gibanja na hrvatskom sjeveru (1835-1847) nisu ostavila odraza kod franjevaca Provincije Presvetog Otkupitelja, pa prema tome ni kod redovnika-župnika te Provincije na području općine Muć. Jedini među njima se istakao Jeronim Luiz Vrdoljak,¹⁰ redovnik široke naobrazbe i od pera, koji je pripadao Kuzmanićevu krugu u *Zori dalmatinskoj*. Ostali franjevci shvaćali su pojam naroda u duhu Kačićeva »Slovinstva«, oni su bili na razini etničkog hrvatstva te prije 1848. nisu mogli shvatiti ilirsku nacionalnu ideologiju. Skupa s njima zagorski seljaci, osobito njihov imućniji dio, svjesni su svoje etničke pripadnosti, imena i jezika. Kada se postavilo pitanje sjedinjenja hrvatskih zemalja (1848/49), nekoliko župnika iz ovoga kraja izjasnilo se za sjedinjenje Dalmacije sa sjevernim hrvatskim zemljama i potvrdilo svoju nacionalnu svijest. To su bili don Mate

⁹ Historijski arhiv Zadar, Miscellanea, 2, Poz. D od 4. V 1845 i Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1845, 230.

¹⁰ J. A. Soldo, »Jeronim Luiz-Vrdoljak – jedan iz kruga Ante Kuzmanića«, *Dalmacija u narodnom preporodu 1835-1848*, Zadar, 1987, 81-95.

Glavina iz Muća Donjeg, don Ante Matković iz Muća Gornjeg, don Ivan Bulić iz Prugova, iz Konjskoga don Marko Tadić i don Paval Britvić Batina iz Klisa.¹¹ Njihova hrvatska nacionalna svijest se očitovala u shvaćanju šire hrvatske nacionalne cjeline izražene kroz političku i nacionalnu integraciju. Oni su uputili pismo hrvatskom banu Josipu Jelačiću, branitelju »hrvatsko-dalmatinske slobode i narodnosti.« Izražavajući želju da se stave pod »tvoj slavni bariak i obranu«, budući da neki neprijatelji »naše domovine« žele da unište »najlipša dva dara boxja: jezik i narodnost«. Neprijatelji hrvatskoga približavanja u Dalmaciji »inotalianci« u ime naroda protive se »xegli i molbi, koju biše skoro u Beču prikazali nika gliubezna i draga brachia naša, Harvati i Slavonci, prid pristogliem privedroga cara za da bi nas u zajedno htio sadruxiti i tako povratiti našu narodnost i nezavisnost«. U nastavku pisma izjavljuju: »Mi smo Dalmatinci, mi smo Harvati, mi se ne stidimo ovih imena, našega jezika. Mi hočiamo se sdruxiti s brachiom našom, Mi hočiamo se stopit s gnimi u jedno tilo. Trista i osamdeset higliada a ne jedno, drugo ne traxu drugo, ne xele nego ovo. Nit je pravedno, nit je dostojno ovoliko uzumnožni broj prigorit, zgaziti, za jedno malo igliada negliubeznih narodnogliubača, da bi inotalianaca i polu-Dalmatinaca. »Na kraju mole bana da se njihove želje prenesu caru Franji Josipu I u pozdrave banu i »našoj miloj brachi Harvatim i Slavoncim... uz navcdene potpise župnika.¹² Najistaknutiji među njima Paval Britvić Batina inicirao je pokretanje novoga lista u Dalmaciji pod nazivom *Novine Dalmatinske*. Splićanin Andrija Stazić o tome piše Makaraninu Stipanu Ivičeviću sljedeće: »Župnik iz Klisa Pavao Britvić u duši i u tilu Ilir govorio mi je nekidan da mu pomožem da će izdavati novine dalmatinske, jest bogat u mislima i na peru Talianskomu, ali nije toliko na Ilirskom, mogo bi on jedini na ovim krajem pomoći nam.«¹³ Do pokretanja lista nije došlo, moguće zbog neodobrenja vlasti, nedovoljna broja pretplatnika i suradnika.

Nakon četrdesetosmaških previranja i pravednih zahtjeva dalmatinskih rodoljuba, među kojima su i spomenuti iz šire Splitske zagore, nastupile su godine političke suše, takozvanog neoapsolutizma.¹⁴ Za desetak godina političkog mrtvila stariji naraštaj rodoljuba koji se javio za ilirskoga gibanja i četrdesetosme, povlači se, osobito oni koji su sudjelovali u političkom životu, jer su mnogi među njima bili na popisima sumnjivih osoba. U tom beznadu pedesetih godina stasao je novi naraštaj,¹⁵ koji se školovao na austrijskim

¹¹ S. Obad, *Dalmacija revolucionarne 1848/49. godine. Odabrani izvori*, Biblioteka Dokumenti, sv. 11, Rijeka, Izdavački centar Rijeka, 1987, 121-122.

¹² Isto.

¹³ R. Petrović, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću*, Sarajevo, Svjetlost, 1968. 83, bilj. 213. Don Pavao Britvić među prvima je prihvatio ideju sjedinjenja hrvatskih zemalja u Dalmaciji 1848. Pisao je pjesme na talijanskom, latinskom i hrvatskom jeziku. Umro je u Kaštel Kambelovcu 1887. (*Narodni list*, 25 od 26. III. 1887, dalje NL.)

¹⁴ S. Obad, »Pokušaj unapređenja Dalmacije za neoapsolutizma«, *Radovi Filoz. fak. u Zadru*, 23 (10), 1983/1984, 75-86.

¹⁵ N. Stančić, nav. dj., 91-138.

sveučilištima i dalmatinskim sjemeništima i bogoslovijama, među kojima su se istakli Mihovil Pavlinović, Natko Nodilo, Miho Klaić, Lovre Monti, Kosto Vojnović, Đuro Pulić i drugi. Oni su bili prvaci u preporodnom pokretu Dalmacije šezdesetih i sedamdesetih godina devetnaestog stoljeća boreći se protiv zagovornika autonomije Dalmacije a za njezino sjedinjenje sa sjevernim hrvatskim zemljama.

Splitska zagora u etničkom pogledu spada među najčistija područja Dalmatinske zagore. Vidjeli smo da u selima mučke općine živi apsolutna većina Hrvata katoličke vjere i u dva miješana seoska naselja Srbi pravoslavne vjere. O stanju hrvatske etničke svijesti u ovom kraju, uoči početka preporodnog pokreta, lijepo svjedoči izjava Šimuna Milinovića, franjevca, na anketu Ivana Kukuljevića iz Zagreba.¹⁶ Milinović između ostalog piše da u tom i širem dijelu Dalmacije je živa hrvatska etnička svijest i da narod svoj jezik naziva hrvatski.

Kretanje stanovništva u općini Muć 1857, 1869. i 1880. g.¹⁷

Sela	1857.	1869.	1880.
Broćanac	374	471	414
Prugovo	575	569	638
Gizdavac	263	250	250
Neorić	587	623	667
Sutina	247	439	260
Muć Gornji	355	572	614
Muć Donji	793	638	768
Postinje Gornje	206	205	188
Postinje Donje	289	261	266
Ramljane	652	661	483
Crivac	438	439	487
Pribude	227	279	284
Bračević	537	502	507
Milešine	284	312	317
Ogorje Donje	361	502	328
Ogorje Gornje	579	516	512
Ukupno	6667	7239	6983

¹⁶ T. Macan, »Ivan Kukuljević i narodno-politički razvitak Dalmacije«, *Historijski zbornik*, 27-28, Zagreb 1977-78, 86; i R. Petrović, nav. dj., 268-271.

¹⁷ M. Korenčić, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*, Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 54, Zagreb, JAZU, 1979, 658-665.

U cjelini uzevši, između prvoga i drugog popisa, dakle šezdesetih godina, stanovništvo je u porastu, ali je između drugoga i trećeg popisa, sedamdesetih godina, došlo do njegovog opadanja. Ako se kretanje stovništva promatra po selima, onda Neorić, Muć Gornji, Crivac, Pribude i Milešina bilježe prirodni prirast, dok su u Postinju i Ogorju Gornjem zamjećuje pad, a u Gizdavcu u posljednja dva popisa stanje je neizmijenjeno. U preostalim seoskim naseljima došlo je do povećanja stanovništva između prvoga i drugog popisa i pada između drugog i trećeg i obratno. Što je dovelo do takva raznolika kretanja stanovništva u istoj općinskoj zajednici nije moguće za sada odgovoriti dok se ne izvrše detaljnija istraživanja.

Preporodni pokret u Dalmaciji, šezdesetih i sedamdesetih godina devetnaestoga stoljeća, kao logičan slijed ranijega pripremnog razdoblja, imao je odraza i u Splitskoj zagori od sama početka ustavnoga života godine 1860/61. Pučka inteligencija ovoga kraja je nešto brojnija i homogenija nego godine 1848. i predvodila je narod, osobito za općinskih i saborskih izbora, tako da autonomasi iz Splita ovdje nisu imali uporišta. Sastavljena od seoskih župnika, redovnika i dijecezanskih svećenika, među kojima su se isticali Ante Konstantin Matas,¹⁸ koji je imao stanovita utjecaja na redovnike, te Miho Jerko Granić,¹⁹ župnik iz Muća Gornjeg. Tu je i načelnik općine Jerko Cambi,²⁰ poneki trgovac, obrtnik i imućnji seljak.

Pučka inteligencija toga dijela Dalmatinske zagore čini gornji sloj seljačkoga društva i potpuno se razlikovala od oligarhijskog sloja u Splitu. Kozjak je bio prirodna granica preko kojega je teško prodirao talijanski jezik i kultura iz primorskih gradova u seoska naselja između Kozjaka i Pro-

¹⁸ Ante Konstantin Matas potječe iz poljodjelske obitelji Klodnjača Gornjih. Uz poljodjelstvo otac se, čini se, bavio trgovinom čak i u sjevernoj Hrvatskoj. Osnovnu naobrazbu je stekao kod fra Andrije Plavše, župnika u Čvrljevu. Nakon završene gimnazije u Splitu, Visovcu i Zaostrugu, bogoslovije u Šibeniku i Makarskoj, studirao je filologiju, povijest i zemljopis u Beču. Poslije završetka studija predavao je u Sinjskoj gimnaziji i bio upravitelj. Godine 1860/61. istakao se perom u zalaganju oko sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom i u obračunu sa zagovornicima autonomije Dalmacije. U vezi s tim napisao je dvije knjižice: A. K. M., *Glas hrvatsko-slovenski iz Dalmacije. Posvetjen uzvišenom Državnom vieću, a ponapose državnim viećnikom iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Srbske Vojvodine saznanim*, u Zagrebu 1860; *Šilo za ognjilo. Odgovor na govor Dra Bajamonta izrečen, dne 23. prosinca 1860. u vieću municipia splitskoga* od A. K. M. U Splitu miseca siječnja 1861. Poblize o A. K. Matasu vide: S. A. K. Petrov, »Matas kao nastavnik i uzgojitelj«, *Izvjestaj Franjevačke klasične gimnazije za školsku godinu 1939-40*, Sinj 1940; Isti, »Franjevačka klasična gimnazija u Sinju«, *Sinjska spomenica 1715-1965*, Sinj 1965, 177-188; N. Stančić, »Nacionalna integraciona ideologija dalmatinskih narodnjaka 1860/61. godine«, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 11, Zagreb 1978. 242-248; Isti, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji. Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1969*, 63, 150-175.

¹⁹ Miho Jerko Granić uz pastirsku službu u župi Muć Gornji zanimao se je i za arheologiju te je bio povjerenik Hrvatskog arheološkog društva, otkrio Branimirov natpis i surađivao u *Viestniku*. Bio je »Hrvat od glave do pete, revan gojitelj hrvatskog jezika još iz onih doba kad nitko od izobraženije ruke nije ni mario u Dalmaciji, dapače, se je u opće stidio i samo progovoriti pučkim jezikom – Don Miho Granić i sborom i tvorom bijaše rodoljub između prvih. Progonjen i mučen u prozorju našeg narodnog preporoda, osta uvijek do smrti vieran hrvatskom barjaku.« (NL, br. 2 od 5. I 1887.)

mine. Na području između Kozjaka, Mosora i Promine kod predstavnika gornjeg sloja postupno je hrvatska etnička svijest prerasla u nacionalnu. Budući da među njima nije bilo autonomnaškoga dalmatinstva, njima nije bilo potrebno jugoslavenskom idejom suzbijati autonomizam kako su to morali činiti njihovi politički istomišljenici u Splitu. Predstavnici pučke inteligencije od sama početka preporodnog pokreta surađivali su s gradskim narodnjacima, osobito u izbornim akcijama ili pak pomaganju *Narodnog lista*, poput župnika Šuštića²¹ iz Ogorja koji je na njega bio pretplaćen. Narodnjačka ideologija postupno se širila u gornjem seljačkom sloju više pod hrvatskim imenom, ali i južnoslavenska ideja gradskih narodnjaka o suradnji i kulturnom jedinstvu Južnih Slavena. Franjevački župnici u Zagori, koji su prošli kroz pohrvaćenu Sinjsku gimnaziju i Makarsku bogosloviju, dolazili su na župe nacionalno osviješćeni poput njihovih profesora u spomenutim učilištima. Iako je mučka općina od sama početka u rukama pristaša Narodne stranke, na prvim izborima (1861) za Dalmatinski sabor u izbornom kotaru Split – Trogir – Omiš, u okviru kojega je bila i mučka općina, u kuriji vanjskih (seoskih) općina, zahvaljujući ekonomskoj ovisnosti, nepravednom izbornom redu, propagandi, zastrašivanju, pobijedili su autonomnaši zastupnici dr. Ante Radman, posjednik i profesor u mirovini iz Splita, i gradonačelnik trogirске općine Antonio Fanfogna,²² najjači posjednik u srednjoj Dalmaciji. I tako su seosko stanovništvo s ove i one strane Kozjaka i Mosora u četvorogodišnjem mandatnom razdoblju (1861-1864) zastupali autonomnaši.

U drugom mandatnom razdoblju (1864-1867) na izborima za Dalmatinski sabor dolazi do potpuna zaokreta u predstavničkom tijelu iz ovoga izbornog kotara. Na području mučke općine pravo glasa su imala 2182 birača, koji su preko takozvanih biranih birača dali svoje glasove dvojici narodnjaka, Kaštelaninu don Ivanu Danilu²³ i Trogiriraninu, odvjetniku i posjedniku, Vjekoslavu Morettiju, koji se sljedeće godine odrekao mandata u korist podgorskoga župnika don Mihovila Pavlinovića. Za predizborne propagande Moretti je obećao svojim biračima da će se založiti u Saboru za gospodarski i prosvjetni razvitak naroda, da se uvede hrvatski jezik u škole i da se ubrza donošenje pravilnika o zemljišnim odnosima između vlasnika zemlje i težaka. Pojačanom propagandom i lažnim obećanjima na sljedećim saborskim izborima (1867) pobjeđuju autonomnaši. Autonomnašima su nasjeli

²⁰ Jerko Cambi (Kambelović), posjednik talijanskog plemićkog porijekla. U Kaštel Kambelovcu su nastanjeni, imali zemlju u Kaštelima i na području općine Muć. U tri navrata uzastopce biran je za načelnika Općine Muć i zastupnika Narodne stranke u kuriji vanjskih općina izbornog kotara Split, Trogir, Omiš od 1876-1883. (D. Foretić, »Borba za ponarodenje općina u Dalmaciji (1865-1900)«, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb, Matiča hrvatska, 1969, 157; I. Perić, *Dalmatinski sabor 1861-1912 (1918) god.*, Posebna izdanja, Zadar, Centar JAZU u Zadru, 1978, 220.

²¹ N. Stančić, nav. dj., 199.

²² I. Perić, nav. dj., 215, 228-229.

²³ I. Perić, isto; N. Stančić, nav. dj.

uglavnom težaci s ove strane Kozjaka i Mosora koji su u kolonatskim odnosima, a manje seljaci mučke općine. Seoske općine ovoga izbornog kotara zastupat će u Saboru posjednik prof. dr. Ante Radman i posjednik Šime Michielli Vitturi. Od godine 1868. ovoga posljednjeg zamijenit će narodnjak Ivan Dešković,²⁴ posjednik. S ovim mandatom Autonomaška stranka nema ubuduće uporišta u seoskim općinama ovoga izbornog kotara, tako da će na saborskim izborima (1870) pobijediti narodnjaci, i to don Ivan Danilo i Ivan Dešković.²⁵

Sredinom šezdesetih godina dolazi do demokratizacije političkog života u Dalmaciji, što se ponajbolje očituje u donošenju općinskoga i izbornog pravilnika (1864). Izborni postupak je demokratiziran, ukida se institucija imenovanja, postavljanja, a uvode izbori za općinske organe. Tim dokumentima dalmatinske općine dobivaju veću samoupravu. Od godine 1865. na čelu mučke općine je Jerko Cambi, istaknuti narodnjak toga kraja, u kojega birači vjeruju i povjeravaju mu načelničko mjesto na općinskim izborima godine 1865, 1868. i 1875.²⁶ S druge pak strane autonomaši ga kleveću u listu *Il Dalmata*, glasniku Autonomaške stranke, ali im je oštro odgovarao *Narodni list*, glasilo Narodne stranke, kojoj je pripadao Jerko Cambi. Uz njega je uvijek bila skupina župnika, vijećnika, seoskih glavara i domaćina, a nije mu izostala pomoć i podrška iz Splita i Kaštela u rodoljubivim akcijama, osobito za općinskih i saborskih izbora. I mučka općina, uz neke druge dalmatinske općine, uputila je predstavku namjesniku Franji Filipoviću o njegovoj brizi oko izjednačavanja hrvatskoga s talijanskim jezikom i njegova uvođenja u škole kako bi se i djeca na selu mogla obrazovati i izjednačiti u osnovnim pravima s onima iz gradova.²⁷

Od pobjede narodnjaka na izborima za Dalmatinski sabor (1870) u mučkoj općini narodnjaci imaju potpunu vlast. To se očituje u sastavu općinske uprave i vijeća. Prvi čovjek u općini i dalje ostaje Jerko Cambi. Poslije godine 1870. na izborima za Dalmatinski sabor ovaj kraj i izborni kotar predstavljaju zastupnici Narodne stranke. Tako od 1870-1876. splitsku Zagoru zastupaju u Saboru zastupnici don Ivan Danilo i Ivan Dešković, a od 1876. do 1883. odvjetnik Gajo Bulat i Jerko Cambi.²⁸ Za to vrijeme mučka

²⁴ I. Perić, nav. dj., 216 i 229.

²⁵ I. Perić, nav. dj., 219 i 228.

²⁶ D. Foretić, nav. dj., 157. Jerko Cambi bio je rijetko human čovjek, kojega su seljaci u selima mučke općine poštovali i voljeli poput njegovih Kaštelana. Bio je član gotovo svih narodnjačkih odbora u Splitu, napose Narodnjačkog izborničkog odbora u Splitu iz godine 1870. U narodu je slovio kao istaknuti hrvatski rodoljub, nacionalno svjestan i odgovoran, što se očituje u ovim njegovim riječima. »Budeli od potrebe dignut ću se iz postelje, i činit ću da me prenesu u sabornicu, da tu vršim svoju dužnost, kad to zahtjeva čast i korist hrvatskoga naroda!« Pred smrt preporučio je svojoj djeci »neka budu vazda uz narod i za narod, uz puk i za puk«. (*NL*, br. 50 od 22. VI. 1870; br. 10 od 5. II. 1884. i br. 15 od 23. II. 1884; vidi D. Foretić, nav. dj. 157).

²⁷ D. Foretić, nav. dj., 112.

²⁸ I. Perić, nav. dj., 219-220.

općina, kao narodnjačka, davala je podršku narodnjačkim prvacima u raznim akcijama.²⁹ U povodu posjete cara Franje Josipa Dalmaciji (1875) i Jerko Cambi se našao u skupini narodnjačkih zastupnika koji su ga pozdravili na Visu.³⁰ Na putu po Dalmaciji i Muć je posjetio car, kojega je u Mućkom polju dočekalo mnoštvo naroda i pozdravilo sa »živio naš hrvatski kralju«, kako se to čulo na više mjesta u Dalmaciji.

Sedamdesetih godina na području ove općine u gospodarskom i društvenom pogledu ništa se bitno nije dogodilo.

Godine 1871. u općini je živjelo 7325 stanovnika, od toga 7066 katolika i 259 pravoslavnih ili 3% od cjelokupna stanovništva.³¹ Česte nerodice i gladi pojačale su bijedu u ionako siromašnoj Zagori. Novoutemeljena Pučka banka u Splitu (1871) nastojala je pomoći seljacima, pa i onima u Zagori, povoljnim zajmovima.³² Međutim Splitska zagora je i dalje ostala gospodarski zapuštena i društveno nerazvijena, najzaostaliji dio kotara Split. I ovdje su lihari našli svoj interes, osobito oni iz Splita, i na taj način nemilosredno izrabljivali narod. Iako je hajdučija tih godina rijetka pojava, javila se nekolicina koje kroničar *Narodnog lista* u Zadru naziva »dangubice« i »skitalice«. U toj skupini su bili Jozo Maleš, Ilija Rožić i Mate Prkić, koje su žandari pohvatili i odveli u splitski zatvor.³³ Nisu bile rijetke ni seoske razmirice, primjerice, zbog »mejaša«. Dolazilo je i do obračunavanja vatrenim oružjem između seljaka Postinja, Ramljana i Nisko, te su neki dospjeli i do zatvora u Splitu. Jedan mladić je poginuo zbog »mejaša«. Žandari su morali više puta intervenirati radi očuvanja reda i mira u tom kraju. U uvjetima nerazvijenosti, udaljenosti od gradskih središta i prometnica, neprosvijećenosti i nebrige austrijskih vlasti, upravne, sudske i žandarmerijske vlasti imale su dosta brige oko održavanja mira i reda koje su zavodile administrativnim putem.³⁴

Iako je mućka općina u rukama narodnjaka šezdesetih godina, tek od godine 1877. hrvatski jezik³⁵ postat će službeni u upravnoj praksi, umjesto talijanskoga koji je bio jezik komuniciranja s višim organima vlasti. Hrvatski jezik je bio u upotrebi u mjesnoj osnovnoj školi, koja je i dalje ostala niža dvorazredna, ali stalno i postupno i mješovita u kojoj umjesto ranijeg župnika predaje svjetovni učitelj.

Prijelaz splitske općine u ruke narodnjaka (1882) ohrabrio je narodnjake u općini Muć na taj način što je s padom te općine oborena najjača

²⁹ NL, br. 18 od 3. III. 1869.

³⁰ Historijski arhiv u Zadru, Predsjednički spisi Namjesništva, svež. 551, 1875.

³¹ R. Petrović, nav. dj., 279.

³² Novčani zavodi u Splitu, *Novo doba*, br. 194 od 27. VIII. 1921, 12-13.

³³ NL, br. 70 od 31. VIII. 1872.

³⁴ NL, br. 15 od 19. II. 1873. i br. 37 od 7. V. 1873.

³⁵ D. Foretić, nav. dj., 149.

³⁶ NL, br. 38 od 17. V. 1882.

autonomaška kula u Dalmaciji. Tu pobjedu splitskih narodnjaka pozdravila je i mućka općina, kao i zalaganje narodnih zastupnika u Carevinskom vijeću u Beču u pogledu carina.³⁶

Slabe prometnice Zagore sa Splitom i Zadrom otežavale su dolazak pošte, na što su se Mućani tužili nadležnim organima.³⁷Zbog siromaštva i oskudna života nekada bi obišle ovaj kraj visoke austrijske ličnosti. Tako je, primjerice, ministar poljoprivrede na svom putu po Dalmaciji u listopadu 1882. stigao i u Muć, upravo kada je Postinjsko i Mućko polje bilo pod vodom. Načelnik Jerko Cambi upoznao ga je s potrebama općine, a župnik Muća Gornjeg Miho Granić s glavarima i seljacima, naglasivši kako bi trebalo urediti potoke koji upropaštavaju polje od kojega seljaci žive, te da se ublaži porez, tzv. »kotlarina«, na pečenje rakije za domaću upotrebu.³⁸

Načelnik Cambi trudio se da pomogne narodu toga kraja, pa je i od samog ministra dobio obećanje za pomoć.³⁹ Zbog njegove čovječnosti, zalaganja i pomaganja, osobito siromašnima, primjerice za nevremena 1882, kada je kiša učinila velike štete u Muću, osobito sljedeće godine.⁴⁰ Na općinskim izborima 1883. birači su željeli da Jerko Cambi i dalje ostane načelnikom, jer ga je narod volio, »a osobito narod hrvatski u općini Mućkoj i u Kaštelim, gdje bio obljubljen kao malo tko«.⁴¹ Znao je biti i »otac i majka« siromašnim seljacima u Kaštelima i Muću gdje mu je starinsko vlastelinstvo.

Sredinom osamdesetih godina hrvatska nacionalna ideologija sve je prisutnija u gornjem sloju seljačkog društva ovoga kraja. Za naknadnih općinskih izbora (1885) mjesni izvjestilac *Narodnog lista* svjedoči da »amo hrvatsko načelo širom je zavladao«.⁴² Ta svijest se ponajprije zamjećuje kod školovanijeg i imućnijeg stanovništva, seoskih župnika, činovnika, seoskih glavara, trgovaca i rijetkih obrtnika. Ona se širi ponajviše preko seoskih župnika, osobito franjevac, *Narodnog lista*, dugogodišnjeg načelnika koji je kroz dvadesetak godina svojim autoritetom i hrvatskom svijesti, napose humanošću i darežljivošću, osvajao ljude i budio u njima nacionalni duh. Tome su svakako pridonijele i prve hrvatske predstave u Muću, primjerice »Braća« Petra Preradovića, zatim drama »Oćuh i pastarak« te »Sto i deset pleta«.⁴³

³⁷ NL, br. 91 od 13. XI. 1875. i br. 44 od 11. VI. 1881.

³⁸ NL, br. 80 od 14. X. 1882.

³⁹ NL, br. 78 od 7. X. 1882.

⁴⁰ NL, br. 75 od 27. IX. 1882. i br. 22 od 21. III. 1883.

⁴¹ NL, br. 47 od 23. VI. 1883. i br. 49 od 30. VI. 1883. Uz načelnika Jerka Cambija u novu općinsku upravu su ušli: Šimun Bašić, Nikola Rosić, Mihovil Čuk, Ante Mušlin, Mate Jagoš i Jure Duka. U općinskom vijeću je bilo sedam župnika, deset seoskih glavara i tri pristava.

⁴² NL, br. 17 od 7. III. 1885.

⁴³ NL, br. 21 od 16. III. 1886.

Na kraju zaključno se može reći sljedeće: Splitska zagora, kao dio seljačkoga društva Dalmatinske zagore s tradicionalnom svijesti, gospodarski, društveno i kulturno je zaostajalo zbog višestoljetne zaostalosti u okviru turskoga i mletačkog krajiškog sustava, francuskoga i austrijskog nemara, prometne izoliranosti i neprosvijećenosti. Zaostali i neuki narod, naviknut na tradicionalan način rada i života, opirao se procesu modernizacije koji su francuske i austrijske vlasti provodile na ovom prostoru u vidu uvođenja moderne uprave, primjerice općine, parničenja putem suda, zavođenja novačenja, plaćanja poreza i organa reda, otvaranja škola i uvođenja novih kultura u poljodjelstvu. Proces kultiviranja trajao je prilično dugo zahvaljujući zajedničkom trudu crkvenih i svjetovnih službenika. Skromni počeci nacionalne integracije ovdje se zamjećuju godine 1848. kod dijela seoskog svećenstva koji je svjestan svoje etničke pripadnosti, ali i odvojena života od braće na hrvatskom sjeveru te stoga zagovaraju sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Proces nacionalne integracije u ovom kraju najprije se javlja u gornjem imućnijem i obrazovanijem sloju, takozvanoj pučkoj inteligenciji, koja za preporodnog pokreta šezdesetih i sedamdesetih godina oblikuje svoju nacionalnu svijest.

Nacionalno preporadanje se očitovalo kroz hrvatski karakter općinske uprave i vijeća, dvadesetgodišnju ulogu načelnika Jerka Cambija, biranje narodnjačkih zastupnika u Dalmatinski sabor, podršku prvacima Narodne stranke, uvođenje hrvatskoga jezika kao nastavnoga u školu i uredskoga u općinskoj upravi. Iako gospodarski i društveni razvoj teče dosta sporo zbog tradicionalne zaostalosti i nebrige austrijskih vlasti za siromaštvo ovoga naroda, njegov vodeći dio, počevši od imućnijeg seljaka, preko seoskoga glavarara, vijećnika, člana općinske uprave, seoskoga župnika, trgovca, obrtnika do općinskoga načelnika – od početka preporoda zagovara hrvatsku nacionalnu ideju nasuprot političkim istomišljenicima u Splitu i Trogiru koji afirmiraju južnoslavensku nacionalnu ideologiju i liberalnija shvaćanja, jedni i drugi poslije prijelaza splitske i trogirске općine u hrvatske ruke sve će se više okupljati oko hrvatske nacionalne ideologije i misli.

Stijepo Obad: SPLIT ZAGORA (HINTERLANDS) IN THE CROATIA NATIONAL REVIVAL MOVEMENT

S u m m a r y

Split Zagora (hinterlands) was the most underdeveloped part of Dalmatia in the nineteenth century – agriculturally, socially and culturally. During the French reign the township community was formed with its quarters in Muć Donji. This was a predominantly rural region with a traditional way of life. During the French reign villagers got the land into their possession but they lost it during the nineteenth century by paying off their debts to village and city usurers. As in the other parts of Dalmatian hinterlands there were some intellectuals in a rural society who claimed political integration of Dalmatia with the northern Croatian lands in 1848.

During the national revival movement, in the sixties and seventies, the ethnic consciousness of these rural intellectuals of Split hinterlands transformed itself faster and easier into Croatian national awareness than their political counterparts on the coast and on the islands who, for specific reasons, had to go through the transitional Yugoslav phase. National party in Dalmatia had a firm support in the rural intellectuals which was obvious from the composition of the township council and the political views of the mayor who was always «narodnjak» («people's man»), from the support given to their favorites in township electorials and from the use of Croatian language, not so much in the administration, as in the local schools. These were the visible signs of a modest beginning of national and political integration in this region.